

*Szántó Veronika***Az anyag vitalista elméletei a 17. századi Angliában – OTKA PD-105248**

Záró beszámoló

A pályázat keretében támogatott kutatás a korai brit vitalisztikus természetfilozófiák elemzésére és bemutatására irányult. „Vitalisztikus” természetfilozófiának nevezem az anyagi világról szóló azon korabeli elméleteket, amelyek szerint az életjelenségek – vagy legtágabb értelemben mindenfajta, az anyagi világban megnyilvánuló aktivitás – nem vezethetők vissza az anyag pusztán mechanikai tulajdonságaira.¹ A korai modern vitalisztikus természetfilozófiák jelentőségét az adja, hogy a tudományos forradalom során végül uralkodóvá váló mechanikus természetfilozófia alternatíváiként fontos szerepet játszottak annak alakításában, és korán rámutattak a mechanizmus azon hiányosságaira, amelyek határt szabtak számára, elsősorban az élettudományok területén. Az utóbbi időben a vitalisztikus természetfilozófiák intenzív kutatás tárgyát képezték, amelyek homlokterében első sorban a 18. századi vitalizmus áll, de a 17. századi szerzők műveit is élénk érdeklődés övezi (ld. pl. a Cavendish-kutatás fellendülését). A 17. századi vitalisztikus természetfilozófiák átfogó, szisztematikus tárgyalására azonban még nem került sor, jelen kutatás pedig éppen ehhez járult hozzá. A kutatás legfontosabb eredményei az alábbiakban foglalhatók össze.

1. A szisztematikus tárgyalás érdekében elengedhetetlennek bizonyult a releváns természetfilozófiák rendszerezése. Azon filozófusok, akik az aktivitás / élet (a terminusok a releváns kontextusban a 17. században sokszor felcserélhetők egymással) redukálhatatlansága mellett érveltek; vagy az anyagban rejlő, inherens tulajdonságnak tekintették azt, vagy pedig egy, az anyagtól teljesen független princípiumnak tulajdonították. Előbbieket monista vitalistáknak (Cavendish, Glisson, Conway, Milton, Harvey, Willis), utóbbiakat dualista vitalistáknak nevezem (Cambridge-i platonisták). Előbbi csoporton belül lényegi eltérés mutatkozik aszerint, hogy az anyagban rejlő aktivitás kognitív jellegű-e (Cavendish, Glisson); vagy pedig valamilyen általánosabb értelemben felfogott dinamizmus (Conway, Milton), amely az anyag fokozatos spiritualizálódása révén

---

¹ A probléma a mechanikus természetfilozófián belül is jelentkezett; ma már köztudomású, hogy a brit természetfilozófusok nagy része elismerte bizonyos aktív princípiumok jelenlétét az anyagban. A mechanikus természetfilozófusok többsége továbbra is arra törekedett, hogy tudományos magyarázatait „az anyag egyetemes affekcióira” alapozza, amennyire csak lehetséges, míg a vitalisták kiindulási alapként fogadták el ennek lehetetlenségét, ugyanakkor ez is azt mutatja, hogy az őket elválasztó határvonal sokszor egyáltalán nem olyan éles, mint első ránézésre tűnhet. Ld. a 2. pontot.

tesz szert kognitív minőségre; vagy sajátosan csak az élő szervezeteket jellemzi (Harvey, Willis). A felosztásban egymás mellé kerülő Cavendish és Glisson filozófiája azonban számos tekintetben igencsak eltér egymástól – sőt, egy autodidakta, csak angolul értő filozófus és egy végtelenül művelt, a skolasztikában és a kortárs természetfilozófiában egyaránt jártas filozófusról lévén szó, bizonyos értelemben a legkevésbé szofisztikált és a leginkább szofisztikált természetfilozófia kerül így egymás mellé –, az elemi aktivitás és a sajátosan élő szervezetekre jellemző aktivitás közötti kapcsolat mindkettőjük esetén magyarázatra vár. Glisson esetében összetett magyarázatot kapunk, amely a tudattalan reprezentációk tudatosulásával kapcsolatos, Cavendish-ről viszont az az általános vélekedés, hogy ő minden „magasabb funkciót” felvesz az anyag alaptulajdonságai közé, így kerülve meg a problémát. Saját kutatásom azonban azt mutatja, hogy Cavendish tudatában volt az anyag elemi aktivitása és a bonyolultan szervezett entitások aktivitása között, és – például *Grounds of Natural Philosophy* című művében – reflektált az anyag élete és az élőlények (pontosabban az állatok) élete közötti különbségre, mely utóbbit egy magasán szervezett társulás (*society*) újszerű tulajdonságának tekintett, és amely ráadásul morális jelentőséggel bírt a számára, amennyiben az élet ilyen magasán szervezett formájának elpusztítását nem tekintette morálisan elfogadhatónak.

2. Szintén a szerveződés és a magasabb funkciók problémájával kapcsolatos az a korábban általában figyelmen kívül hagyott kétértelműség, amellyel William Harvey és Thomas Willis fogalmazzak. A biológiai anyag számukra inherensen aktív, ez teszi alkalmassá a sajátosan vitális folyamatok megvalósítására. Szerintük Isten speciális tulajdonsággal vagy virtussal ruházza fel az anyagot; a megfogalmazás hasonlatos John Locke *superaddition*-hipotézisére az anyag és a gondolkodás viszonylatában. Ugyanakkor Harvey és Willis írásaiban is tetten érhető a gondolat, hogy az élőlények esetében olyan végtelenül bonyolult szerkezetű isteni kreatúrákkal van dolgunk, amelyek e bonyolultság révén tesznek szert mindazokra a sajátos, magasabb rendű tulajdonságokra, amelyeket az élőlények sajátosságaiként tartunk számon. Ez a megfogalmazás nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az élet emergens tulajdonságként értelmezhető, és nincs szükség egy – isteni eredetű, de az élő anyagtól el nem választható – speciális, aktív erő segítségül hívására. Ez az a megoldás a mechanikus természetfilozófia

bizonyos fejleményeivel, leginkább Robert Boyle emergentizmusával mutat rokonságot. Mint az utóbbi másfél évtized kutatásai kimutatták, az élőlények Boyle számára is kihívást jelentettek, és szemínális princípiumokkal kapcsolatos írásaiban ahhoz hasonló dilemmával szembesült, mint ami Willis és Harvey írásaiban nyomokban tetten érhető. Utóbbiaknál azonban egymás mellett, nem pedig egy dilemma két szarvaként jelennek meg, így számukra az élőlények specificitása több oldalról is biztosított, vagy inkább túlbiztosított.

3. A vitalisztikus természetfilozófiák politikafilozófiai vonatkozásaival már korábban is foglalkoztam, és a jelen kutatás eredményei megerősítették azon álláspontomat, miszerint a kor vitalizmusa nem implikál radikális politikai filozófiai következményeket. Harrington Harvey-izmusa egy olyan politikai koncepció szolgálatában áll, amely végső soron kiiktat minden esetlegességet – vele együtt a egyéni preferenciákat, egyes interpretátorok szerint magát a szabad választást – a politikai cselekvésből. Cavendish hierarchikus vitalizmusa egy ideálisan hierarchikus társadalom analogonja, amelyben a kiválóság természettől fogva különböző szintjei közötti viszonyt nem a kényszerítés, hanem a szelíd készítés és önkéntes engedelmesség határozza meg. Míg Cavendish csakugyan elveti az erőszakon és elnyomáson alapuló politikai berendezkedéseket, az ezen nézetének hangot adó passzusokat véleményem szerint hibásan értelmezték a liberális, republikánus vagy demokrata szimpátiáinak kifejeződéseként. Cavendish valójában egy olyan politikai konfiguráció híve, amelynek sorsa éppen az ő idejében pecsételődik meg (jóllehet a Restauráció idején ez a kortársak számára még nem volt nyilvánvaló), és amelynek a lehetetlenségével olykor maga is józanul számot vet. Az angol forradalom radikális vitalistáinak (pl. Winstanley, ranterek) írásaiból pedig rendre egy olyan defetizmus bontakozik ki, amely végső soron a politikai cselekvés lehetőségét kérdőjelezi meg.

4. A vitalizmus-kérdés relevanciáját a 20. és 21. századi biológia szempontjából egy érdekes összefüggés adja. Míg a biológiatörténetben a vitalizmus (első sorban annak a Hans Driesch nevével fémjelzett kései válfaja, de sokszor mindenfajta antiredukcionizmus) gyakran szerepel a tudományos fejlődést akadályozó, „reakciós” dogmaként, addig a 20. század második felében népszerűvé váló géncentrikus biológia meglepő párhuzamot mutat a dualisztikus vitalizmussal,

amennyiben a szerveződés kérdését legalább részben egy olyan felfogás segítségével igyekszik megoldani, amely a géneket célszerű működést mutató, kvázi-intencionális, aktív ágensekként értelmezi. Az állítás első felét annak kapcsán vitattam, hogy újabban a vitalizmust mint a génmódosítás elutasítása mögött meghúzódó – tudatos vagy tudattalan – előfeltevést azonosították. Az állítás második felének megvitatása során igyekeztem bemutatni, hogy a mai tudomány élettel kapcsolatos kérdései sokszor meglepő mértékben hasonlatosak a korai modernitásban felmerülő kérdésekhez, és hogy a 17. századi monisztikus vitalizmus egyebek között éppen olyan kihívásokra igyekezett választ adni, amelyek a jelek szerint a modern molekuláris biológia előtt sem teljesen ismeretlenek.

A kutatási eredmények megszületését alapvetően befolyásolták és facilitálták azok a diskussziók, amelyeket a nemzetközi tudományos élet szereplőivel volt alkalmam folytatni a különböző konferenciákon és workshopokon. A kutatás keretein belül a következő nemzetközi előadásokra került sor:

24 September 2016. “A General Agreement of all the Parts:” Hierarchy and Organization in Margaret Cavendish’s Philosophy. *7th International Conference of the European Society for the History of Science*, Prague, Czech Republic

1 October 2015. From Divine Life to Hydraulics: Describing Life in Early Modern Philosophy and Medicine. *Language of Nature and Language of Science*, Plzeň, Czech Republic

11 October 2014. Vitalism and Political Radicalism in 17th-Century England. *5th North Sea Seminar in Early Modern Philosophy*, St Andrews, Great Britain

10 July 2014. Margaret Cavendish’s Hierarchical Vitalism. *Bucharest-Princeton Seminar in Early Modern Philosophy*, Bran, Romania

10 April 2014. Patterns of Vitalism in 17th-Century England. *Understanding Matter Conference*, Palermo, Italy

12 September 2013. William Harvey and the Vitalistic Conceptions of Life. *Contra Aristotelem: Philosophy and Science in Early Modern Europe*, Plzeň, Czech Republic

21 May 2013. The Emergence of Life: Early Modern and Contemporary Theories of Developmental Biology and their Ethical Significance, *12th Lošinj Days of Bioethics*, Mali Lošinj, Croatia

Az eredményeket részben a beszámoló megfelelő fejezetében felsorolt tanulmányok, részben néhány, a kutatás lezárásakor még csak kézirat formában lévő cikk és egy készülő (az előbb említett publikációkra nagyban építő) monográfia tartalmazza. Utóbbiakat igyekszem a kutatás lezárása után a lehető legrövidebb időn belül publikálni, hiszen – minthogy a projekt lezárultakor befejezéshez közeli stádiumban vannak – ezek létrejöttét is túlnyomórészt a kutatási támogatás tette lehetővé.

Szeretném megjegyezni, hogy jelen pillanatban egy kézirat az elbírálás előrehaladott fázisában van, de még nem lehet feltüntetni a Közlemények rovatban. A „Vitalism, Essentialism, and the GMO Debate” című cikkemet 2016. április 28-án küldtem el a *Philosophy and Technology* című folyóiratnak. Az alapvetően pozitív és támogató bírálatok szerint a kézirat némi átdolgozás után publikálható. A második, már csak kisebb változtatásokat javasoló bírálatra 2016. augusztusában válaszoltam mindenben a bíráló iránymutatását követve, azóta nem történt előrelépés.

2016. október 29.